
LISZT HALÁLA (VI/5. RÉSZ)

Lina Schmalhausen naplója alapján

*Közreadja Alan Walker**

1886. július 30., péntek**

Már korán a Mester háza előtt járkáltam fel s alá, be többé már nem engedtek, Mihály senkinek sem nyitott ajtót, s én csak Fröhlich szolgája révén tudtam meg, ő mondta el, hogy a mesternek nagyon rossz éjszakája volt, már nem is eszik, és csak Selters-vizet kap inni. A Mester sokszor elveszti az eszméletét. A mai napon Göllerichnek és Stavenhagennak megengedték, hogy egymást váltsák a szalonban, milyen szerencsések! (Tegnapelőttig Göllerich az ágyat nyomta.) Délután 4 órakor megint mindenki a színházba ment; délben a Traubéban megkértem Göllerichet, hogy délután néhány percre engedjen be a szalonba, nem akarok beszélni a Mesterrel, csak a hangját hallgatni az ajtó mögül; szerencsét próbáltam, és elmentem a Mester lakásához, az ajtók zárva voltak, megint a kertbe mentem, és az ablak alól halkán szólongattam: „Göllerich!” – de nem kaptam választ. Stavenhagen az ablakhoz jött, és azt mondta: „Nem engedhetem be Önt.” Göllerichet többre tartottam, mint Stavenhagent, Göllerich délben megígérte, hogy beenged, hiszen csak nekem köszönhette, hogy a Mester maga mellé vette, és most számítottam a hálájára. Felugrottam az ablakhoz, Göllerich épp egy széken ült, aztán elszaladt. Most visszamentem a külső ajtóhoz. Ott olyan hevesen csöngettem, hogy a Mesternek is meg kellett hallania (most már *minden* teljesen mindegy volt); ezek az idegen gazfickók láthatták a fenséges Mestert, körülötte lehettek, nekem meg, aki azelőtt nappal és éjjel az ágyánál ültem, az utcán kellett maradnom, mint a kutyának. Stavenhagen most kijött, kinyitotta az ajtót, és azt mondta: „Mi nem jut az eszébe, a Mestert felkelti a maga csöngetése!” „Amit magának szabad, én már régóta tudom” – volt a válaszom, majd beléptem a szalonba. Mihály erre gyorsan becsukta a Mester szobájából a szalonba vezető ajtót, majd a magáét is. Leültem a szalonban. Stavenhagen most el akart menni a színházba, de a kalapja Mihálynál volt, a szobájában.

* Folyóiratunk ezúton mond köszönetet a Goethe- és Schiller-archívumnak, amiért a szöveg és a kép közzlésének jogát nagylelkűen rendelkezésre bocsátotta, valamint Prof. Alan Walkernek, hogy a napló közzlésre kerülő részleteit a *Parlando* magyar olvasói számára a megengedett terjedelem erejéig kiválogatta, közzlését engedélyezte. A magyar kiadást szerkesztette *Ábrahám Mariann*.
(A Szerk.)

**A napló fordítása során tekintetbe vettem WDFL szempontjait. A technikai apparátussal kapcsolatban fontosnak tartom megjegyezni, hogy a munkálatok során a Weimarban őrzött kéziratos napló német nyelvű átiratára támaszkodtam, melyet a Goethe- és Schiller-archívum szíves engedélyével használtam fel. A fordítás tehát a német eredetit követi, s ezt vettem össze az angol kiadással, valamint egészítettem ki Alan Walkernek a naplóhoz fűzött jegyzeteivel és – ahol szükségét láttam – a megjegyzéseivel. A szövegben található szögletes zárójeles betoldások, valamint a másként nem jelzett lábjegyzetek Alan Walkeréi. (A Fordító.)

Bekopogott hát az ajtaján, és azt mondta: „Mihály, nyissa ki!” Mire a fickó azt mondta: „Addig nem, míg a nő itt van.” (Rám gondolt.) Miután Stavenhagen bego- rombult az ajtóra, és azt mondta: „A mennydörgős mennykőbe, adja ide a kalapomat!”, Mihály az ajtórésen kihajította neki a kalapot, Stavenhagen pedig énekelve elindult a színházba. Göllerich, aki bizonyos okokból Mihály barátja kellett hogy legyen, mint mindegyik ifjú ember, aki a szolgálta révén kedvelte meg magát a Mesterrel, mindvégig összeráncolt homlokkal ült ott, nem tudta, kinek az oldalára álljon.

Láttam, hogy őrségállásom teljesen hatástalan, és kétségbeesve eljöttem onnan. Elsétáltam a Jean Paul-házhoz,¹ ahol oly sokat üldögéltem d’Albert-rel (4 évvel ezelőtt!). Ott szívből kisírtam magam. 7 óra felé újra elmentem a Mester lakásához, ott most már Göllerich is fel s alá őrzáratozott, Stahrékkal és Meriannal² együtt. Cosima, a lányai és a fia mind a színházban voltak. – Göllerich rosszul érezte magát, és el is ment; mikor megkérdeztem, ki van a Mester mellett, azt felelte: „Senki.”

Stahrék most bementek Mihályhoz, és 10 percig nála maradtak, Mihály a Mester ágyához vezette őket, mikor kijöttek, mindketten sírtak, és azt mondták: „Már nem ismer meg minket, és borzalmasan hörög, még ma éjjel meghal, bárcsak már hamarosan vége volna, olyan iszonyúan szenved, nincs mellette egyetlen ember, aki szeretettel megfogná a kezét, és megnyugtatná.” – Az öreg pletykafészeknek ezúttal igazuk volt. Betörtem a Mester szobájába — Mihály azt hitte, hegyen-völgyön túl vagyok, meg is rémült, amikor meglátott. Azt mondtam neki: „Ön egy nagy gazember, ezért még számolunk”, meg akarta csókolni a kezemet, és azt dadogta: „El sem hiszi, mennyire fáj ez nekem, de elveszítem az állásomat, ha beengedem Önt.” Válaszra sem méltattam, és a Mester ágyának lábához álltam, a Mester szeme szorosan be volt csukva, ő felegyenesedve ült, és iszonyúan nyögdecsejt. Nem mertem megszólítani, nehogy épp akkor találjon meghalni (ugyanis már az utolsó óráján volt, Mihály meg a többiek meg még azt mondják, hogy én rémisztettem halálra). A Mester úgy lesoványodott, hogy olyan volt, mint egy szalmaszál, a szeme szorosan be volt csukva (ezért nem látott engem), egész teste úgy reszketett, mintha erősen fagyott volna. Fogai közt szűrte a szavakat: „Mihály, hány óra?” „9 óra, Kegyelmes Úr!” „Ma nagyon rosszul vagyok, csütörtök van ma?” A *számár* erre azt mondta: „Nem, péntek.” – Liszt visszasüppedt a vánkosra, és azt mondta: „Ó, péntek!”³

Én nem mozdultam a helyemről, egy ijedség, és a kezem alatt végzi. Mihály megint könnyörögni kezdett, hogy menjek, hiszen minden pillanatban jöhet valaki. Elmentem, de

1 Jean Paul Richter (1763–1825), a német romantikus költő életének utolsó húsz évét Bayreuthban élte le. Lisztől nem messze, a bayreuthi Stadtfriedhofban nyugszik.

2 Emilie („Mici”) Genast-Merian (1833–1905) tehetséges énekesnő volt, a korábbi weimari színgazgató, Eduard Genast leánya. Liszt weimari éveit során jó barátságba került vele. Dalai közül nem egyet neki is komponált.

3 Liszt barátai és növendékei körében köztudomású volt, hogy mennyire babonás. Korábban, szilveszter éjszakáján, még Rómában, épp egy whistjátzsma közepén tartott, amikor az óra ketyegése megállt. Liszt nyomban megjegyezte: „Egyikünk egész bizonyosan meghal a jövő évben!” Aztán hozzáfűzte, hogy Újév napja péntekre esik, és következő születésnapja (október 22.) is pénteken lesz. A napok és dátumok eme egybeesését rossz ómennek ítélte, és arra következtetett, hogy 1886 balszerencsés esztendő lesz az életében (GL, 122. l.).

milyen nehéz szívvel! A szobában a külső oldalon egy éjjeli lámpa égett, különben minden vaksötét volt. Most kimentem, anélkül hogy a Mesterrel beszéltem volna. Kint Merian és Stahrék már vártak rám. Merian életében először volt szívélyes irántam, és azt mondta: „Nyugalomban kell hagyni őt, most, élete alkonyán Londonban és Franciaországban már akkora örömök érték, most hagyja meg a nyugalomát.” Felháborodva vágtam vissza neki, és azt mondtam: „Ha nyugalomnak nevezi, hogy a teste a temetőben porlad és rothad, hát a legnagyobb ellenségemnek sem kívánom azt a nyugalmat, nemhogy neki!” Mire ő: „Őn még túl fiatal, hogy felfogja, amit mondok; szívemből kívánom Önnek, hogy elviselje ezt a csapást, és Isten adjon erőt Önnek, hogy továbbéljen” — de közben el kellett sírnia magát. (Stahréknak azt mondta: „Liszt a gyermekemet mindig olyan jószágon fogadta, ami hálára kötelez iránta.”) Wagnerék ma a *Parsifal* nézték meg, és ott megrendültek egy bábszínháztól, mikor az élő Amfortas itt küszködött a halállal a betegágyán.

Előző nap a kertben kiválasztottam egy helyet éjszakára. A Mester hálószobája a kertre nyílt, a földszinten aludt. Egy nagy üvegajtó nyílt a kölépcsőre, amely a kertbe vezetett. Ott, a kölépcsőn rendezkedtem be éjszakára, az üvegajtón át a Mester legkisebb hangját is hallhattam. Mihály kiszimatolhatott valamit, ugyanis aljasul leengedte a rolót, de az szerencsére nem ért le az ajtó legaljáig, és így maradt nekem egy kis nyílás, melyen keresztül az egész szobát beláthattam.

Felszerelkeztem egy nemezcipővel, becsomagoltam egy vastag kabátot, fejemre kendőt kötöttem, magamhoz vettem némi konyakot, és a búvóhelyemre mentem. ½10 óra volt, Mihály aludt, nem messze az ágytól Fröhlich szolgálója ült, a szobában mélységesen sötét volt. A Mester delirált, és amikor felriadt, bizonyára megláthatta a női szoknyát. Azt mondta: „Lina, gyere már közelebb, ne aggódj, csak én vagyok az, csak én vagyok az!” – ezt vagy tízszer elismételte, minél jobban megrettent az idegen lány, annál inkább szólongatta: „Ne félj, csak én vagyok az” – közben lázasan minduntalan a paplanra vetette a kezecskéit, és valami taktust ütött. Aztán megint álomba zuhant, majd hirtelen kidugta a lábát az ágyból, és azt mondta: „Lina, most el kell mennem, el kell mennem, gyermekem, gyere!” – A Mester most ki akart szállni az ágyból, kitérte a karját, és, miután az alak nem ment oda az ágyához, ő akart odamenni hozzá. A lány most nagyon megrémült, elszaladt Mihályért, felkeltette, s mikor Mihály visszajött, visszadugta a Mestert az ágyba. A lány kijött hozzám, ő ismerte a búvóhelyemet, és azt mondta: „Kisasszony, az öreg úr már úton van, még ma éjjel meghal.”

A Mester most mind hevesebben delirált, Wagner zenéjéről fantáziált Antwerpenben, és franciául hosszú történeteket mesélt magának. Így jött el a ½12 óra. Megjött a doktor, és a szomszédos szobában várt Wagner asszonyra. Ő 12 óra felé jött meg. Azonnal egyenesen a szalonba ment, és ott 10 percet beszélgetett az orvossal, aztán jól bezárta a Mester szobájába vezető ajtaját (anélkül, hogy még egyszer odament volna apja ágyához, hogy csókot adjon a homlokára, és hogy megtapintsa a szívverését!), és nyomban le is feküdt, a lámpát is eloltotta. Első ízben határoztak úgy, hogy mégis csak jobb volna, ha Mihály éjjelre a Mester ágyánál virrasztana. A fickó egy kipárnázott ápolószéket vitetett magának a Mester szobájába, rávetette magát, és természetesen már húzta is a lóbórt. A Mester többször is rémülten riadt fel, akkor sok mindent össze-vissza beszélt lázálomában. 1 óra felé halk hangon megszólalt: „Mihály, ébren van?” Mihály azonban tovább hortyogott, a Mester vagy nyolcszor egyhuzamban megismételte, hogy „Mihály! Mihály!” Végre, 20 perc után felébredt Mihály, a Mester pedig az edényt kérte. Mihály felemelte

a Mestert az ágyból, kívül fényesen ragyogott a hold, a szobát is bevilágította, láttam a Mester csupasz lábát, aszott volt, a Mester vacogott, és visszahanyatlott az ágyba (túl gyöngye volt, hogysem álljon), s miután visszakerült az ágyba, halkán azt mondta: „Köszönöm, aludjon nyugodtan tovább.”

2 óraker a Mester mint valami tébolyult ugrott ki az ágyból, olyan iszonyúan felordított, hogy több ház távolságból is hallani lehetett, és a szívéhez kapott, nem kapott levegőt, és azt hitte, megfullad. A rémült kiáltások még ½ óráig folytatódtak. Mihály megint vissza akarta vinni a Mestert az ágyba, de a Mester emberfeletti erővel ellenállt. Cosima felöltözött, és az orvosért küldött, aki 1½ óra múlva jött meg. Amikor az ágyhoz lépett, a Mester már mozdulatlanul hevert, keresztben az ágyon, abban a helyzetben, ahogy a fájdalomtól összecuklott. Az orvos azt mondta, halott. (A Mester teste jéghideg volt.) Csak hosszas dörzsölés után melegedtek fel a tagjai, s utána Hoffmann-cseppeket adtak be neki. Az orvos ezután megint elment. Ettől fogva Liszt eszméletlen maradt.

1886. július 31., szombat

Dél előtt sürgönyöztek Dr. Fleischerért (végre, de túl későn!), eddig, betegsége 8 napja során csak Selters-vizet adtak neki inni (én magam folyton azt hallottam, hogy az ilyen beteget konyakkal és pezsgővel kényeztetik!); Cosima egész nap (egyébként első és utolsó ízben) a Mester ágyánál maradt. A Mester már nem vett magához több ételt. Délután 4 óra felé érkezett meg a doktor Erlangenből.⁴ Az egész család jelen volt a szalonban. Az orvos azt mondta, hogy ez az éjjel döntő lesz, a Mester a krízis előtt áll, ha az éjszakát túléli, megmenekül. Elsősorban is a legnehezebb borokat és pezsgőket rendelték meg, és itatták meg a Mesterrel. Ő, az isteni ember, hagyta, hogy mindent megtegyenek vele, készséges volt, mint egy gyermek. Néhány másodpercre még magához tért, és kezet nyújtott Dr. Fleischernek (de nem beszélt), meg akart szólalni, de az ajkai már szilárdan egymáshoz tapadtak, Cosima ki akarta hallgatni, egyenesen föléje hajolt, de ő már nem tudta megérinteni magát. (Péntek éjjel, amikor egy idegen konyhalány ült az ágyánál, és a Mester az utolsó világos óráit élte, Wagner asszony még sokat hallhatott volna tőle!) Daniela, Isolde, Eva és Siegfried most megint elmentek, Siegfried a Wahnfriedban felült az egyik ablakpárkányra, és olvasott. (Ennek a gyerekeknek volt szíve hozzá, hogy azokban az órákban, amikor nagyapja a halállal küszködött, a románjával vidáman beüljön egy ablakmélyedésbe.) ½9 óraker a Wahnfriedban még kényelmesen megvacsoráltak, és Stavenhagent is meghívták.

Megint összecsomagoltam, mint előző éjszaka, és a Mester erkélyajtájába álltam. – A Mester ágyánál ült Cosima és Dr. Fleischer, aki folyton a Mester pulzusát kereste, a másik kezében pedig a zsebóráját tartotta. A szoba végében ült a bayreuthi kontár, Dr. Landgraf. A Mester úgy ½11 óráig nyögdécselt, akkor egészen mozdulatlan lett, de hevesen kapkodta a levegőt. 11 óra felé láttam, hogy a két orvos két nagy ezüstkandeláberrel az ágya fölé hajol, hogy aztán a gyertyatartókat visszategyék az éjjeli

4 Az imént említett Dr. Fleischerről van szó, aki az erlangeni egyetem orvosi fakultásának tagja volt.

asztalra, csodálkoztam is, hogy a szoba teljesen be volt világítva. (Sajnos nem láthattam a Mester fejét, csak a mellkasát, a karjait és az egész altestét.) ¼12 órakor a Mester szívűjékra egymás után 2 morfiuminjekciót kapott, a szag az ablakomig érződött.⁵ A Mester teste most olyan hevesen repült fel, mintha földrengés rázta volna meg, a dunna hirtelen felemelkedett és visszaesett, aztán a drága keze aláhullott az ágy oldalán. Az orvosok most megint kandeláberrel a kézben hajoltak fölé, aztán újra eltették a gyertya-tartót, és anélkül, hogy egy szót szóltak volna, elhagyták a szobát. Cosima az ágy előtt térdelt (ebből a helyzetből pontosan megfigyelhettem az arcát), egészen nyugodt volt, a megindultság legkisebb jele sem mutatkozott ezen a márványfejen, miközben hosszan, hosszan vizsgálta a Mester bal kezét (igen, kíváncsisággal bámult arra a kézre), aztán visszahelyezte az ágytakaró alá, és szeretetteljesen megsimogatta a Mester felkarját. Még 10 percig térdelt az ágy előtt, összekulcsolta a kezét, és imádkozott, bejött Isolde, letérdelt az ágy elé, átölelte az anyját, és utána ki is ment megint. Cosima néhány szempillantásig keresztben ráfeküdt a Mester lábára, az ágyra, aztán leült egy székre az ágy lábához, összekulcsolta a kezét, és úgy aludt el. A feje hol jobbra csuklott, hol balra, aztán meg előre billent, erre rémülten felriadt, mélyeket lélegzett, és továbbaludt. Nagy meglepődés vett erőt rajtam, mert azt gondoltam, a Mester megkapta az injekcióját, és most mély álomban van, holnap újult erővel ébred, hiszen átvészelte az éjszakát.⁶ A halálra gondolni szinte nevetséges lett volna, hiszen Cosima a Mester ágyánál aludt, és a szobában nem moccan semmi, ha meghalt volna, hangokat lehetett volna hallani, a kép oly békés volt, Cosima nem sírt, hanem úgy ült ott, mintha a Mester álmát őrizné. Hajnali ½5 óráig maradtam az ablaknál, és amint így Cosimát elnéztem, azt gondoltam: „Nem vagy boldog.”

5 Hacsak Schmalhausen utóbb független forrásokból nem ellenőrizte, hogy milyen anyagot fecskendeztek Liszt testébe, kétségbe kell vonnunk, hogy morfium lehetett volna, hiszen annak nincs érezhető illata. Kétségtelen, hogy fájdalomcsillapításra a morfium lett volna a kézenfekvő választás. Egyes források azonban azt állítják, hogy Liszt orvosai kámforinjekciót adtak be neki, a testhőmérsékletét emelendő. A kámfornak igen jellegzetes aromája van, amely könnyen érződhetett Lina őrhelyén is.

6 Schmalhausen leírásából világosan kiténik, hogy ekkor fogalma sem volt arról, hogy Liszt már halott. Ezzel a csapással csak másnap reggel szembesült. Ebből pedig egy apró, de nem jelentéktelen technikai probléma is következik. Schmalhausen azt állítja, hogy Liszt orvosai negyed 12-kor adtak neki két szívűjéki morfininjekciót. Abból kiindulva, hogy Liszt teste milyen drámaian reagált (attól függetlenül, mit fecskendeztek belé), Liszt ekkor még életben volt, sőt valószínűleg még néhány percig életben is maradt. A bayreuthi levéltár halotti anyakönyve viszont azt állítja, a halál is negyed 12-kor állt be. Maguk az orvosok okozták volna Liszt halálát? Ha a morfin- vagy kámforinjekciót tévedésből a szívűjéki helyre adják be, az Liszt hirtelen halálához vezetett volna. Lina korábban „kontár”-ként jellemezte Dr. Landgrafot – amely megjelölést az események szomorú egymásutánja alapján nemigen kell felülbírálnunk. Végére is egyszer már 20 teljes órával azelőtt holtan nyilvánította páciensét, hogy Liszt valójában meghalt volna.

Lina Schmalhausen kézírását félreolvasva ezt megelőzően mindig arra a következtetésre jutottam, hogy az injekciók beadásának ideje 11 óra 30 perc volt, és Liszt-életrajzom angol kiadásában is ez az adat szerepel (WFL, 3. kötet, 516. l.). Az adat a magyar kiadásba már helyesen került bele (WLF, 3. köt., 493–495. l.). A negyedórányi eltérés látszatra talán nem oszt, nem szoroz, de mivel Lina megfigyelése pontosan egybevág a halotti bizonyítványon olvasható időponttal (amelyet Lina sosem láthatott), minden eddigénél valószínűbb, hogy közvetlenül épp azok az emberek okozták Liszt kimúlását, akiknek segíteniük kellett volna rajta – méghozzá Cosima jelenlétében.

Cosima végtelenül nehezeket sóhajtozott, kimerültnek nézett ki, mint aki belefáradt az életbe. Féltem, hogy felismer odakint a félhomályban, hiszen kint már beállt a hajnali szürkület, és Cosima egyébként is többször nyugtalanul nézegetett az ablak felé, ahol álltam, s ezért most halkán elosontam onnét.

1886. augusztus 1., vasárnap

Hajnali 1/25 órakor értem haza, egészen átfagytam, és azonnal ágyba is bújtam, de alig egy órája pihentem, amikor az ágyamhoz odajön a gazdasszony, és a legnagyobb lelki nyugalommal azt mondja: „Liszt tehát halott.” A hír úgy zuhant rám, mint egy ólomgolyó, az egész világ körbeforgott velem, mint holmi pörgettyű, ki akartam kelni az ágyból, de minduntalan visszahanyatlottam, a tagjaim gyöngék voltak, mint a harmat. Nem találtam a cipőt, a szoknyát, a szoba közepén álltam, és fájdalmas kiáltásokat hallattam. Gazdasszonyom öltöztetett fel, mikor látta, hogy indulni akarok, a Mester lakásához akartam futni, de minél gyorsabban el akartam érni a házat, annál lassabban haladtam, a lábaim nem mentek előre, mintha szurok ragadt volna rájuk, így értem oda végül a Mester házához, Schnappauf épp 2 ezüst gyertyatartót vitt be,⁷ ez újabb iszonyú bizonyíték volt számomra, de még mindig nem akartam elhinni, hogy a Mester halott.

A ház ajtajában Mihály áll, és azt mondja: „Igen, Kissasonge, halott, de Ön most nem mehet be, a Mestert még nem öltöztették föl, jöjjön 10 órakor.” Olyan pofont adtam neki, hogy azt megemeleti, és erővel bementem a hálószobába. A Mester teljes öltözetben feküdt az ágyán, viaszsárga volt. Azt éreztem, hogy egy burok néz ki így, ám a szellem nem ragadt itt, az valahol „fent” volt, boldogan, megszabadulva. A Mester arckifejezése egészen idegen volt, vagy 10 évvel fiatalabbnak látszott, egészen sovány volt, de rendkívül békés. (Nem kapott utolsó kenetet, de enélkül is tiszta szívvel tért haza magasságos Atyánkhoz, sokszor mondta nekem: „Imádkozz értem, amikor meghalok.” – Soha még ima nem jött szívemből oly hévvel és bensőséggel, mint e nagy halott mellett.) Cosima egy pamlagon ült, az apjával szemközt, még néhány percig ülve maradt, aztán elhagyta a szobát. Most végre megint egyedül, egészen egyedül lehettem vele, és még egyszer a szívemhez szoríthattam, megfogtam a bal kezét, melyet hétfőn órákon át odanyújtott nekem, kezemet erősen odaszorítottam az övéhez, egybekulcsoltam a kezünket, és még egyszer, utoljára egyesültem vele az imában.

20 perc múlva visszajött Cosima, a karjaiba fogott, többször megcsókolt, és odahozta nekem a Mester imakönyvét. Azt mondta, a Munkácsyék lelkén szárad, Daniela menyegzőjén még teljesen jól volt! (Igaza volt, *szégyentelen* dolog, hogy Munkácsyék a megeröltető londoni és párizsi utak után még a szerencsétlen kúriájukba citálták, pedig aki Lisztet látni akarta, inkább annak kellett volna *őhozzá* eljönnie!) Cosima megengedte, hogy egy fűrtöt levágjak a Mester hajából, én pedig tőből levágtam egy vastag, hosszú tincset.

Bejött Mihály, és azt mondta, menjek ki, mert jönnek az emberek, hogy bedrapériázzák a szobát. Cosima azt mondta: „De utána rögtön vissza is jöhet” – én felemelkedtem, és otthagytam az imakönyvet a Mesteren, Cosima felvette, és azt mondta: „Ez az Öné.”

⁷ Bernhard Schnappauf, a bayreuthi borbély, Wagner régi mindenese Cosima szolgálatában maradt. A két kandelábert, melyeket Lina a kezében látott, az éjszakai virrasztáshoz vitte a siegfriedstrassei házba.

Hazamentem, valamelyest rendbe szedtem magam, és aztán kiszaladtam a házam kis előkertjébe, ott szedtem egy csokor nefelejcsset, és megint a Mesterhez futottam. Megkérdeztem Cosimát, hogy a Mesternek adhatom-e, mire azt mondta: „Tegye maga a kezébe” – úgy is tettem, és Cosima a Mester kezét a virággal együtt a szívére tette. Így feküdt hát ott, a legfenségesebb pálmákkal körülvéve, a fejénél Wagner mellszobrával, a lábánál a mi Urunk, Jézus Krisztus feszületével, kezeckéjében az egyetlen díszével, a nefelejccsel.

Most megjött a katolikus pap, és *csak* a családnak mondott gyászbeszédet, de a három lányunoka és Siegfried közül *egy sem* hullatott könnyet, hidegen, a fájdalom legcsekélyebb jele nélkül álltak körül a halottas ágyat. 10 órakor mindenkit bebocsátottak halottat nézni. Mindenki csak rövid pillanatokra maradhatott, és az átellenes ajtón kellett kimenni. Cosima azt mondta, nekem kell megtagadnom a rendőrségtől a halottas szobába való belépést, amíg ő ott van. Az unokák az ágy két oldalán álltak félkörben, Cosima a fej bal oldalán ült, fátylát mélyen az arcába húzta, én a feszület alatt álltam, a Mester lábánál. Az emberek most tömegestül jöttek, a bayreuthiak három- meg négyéves karonülöket hoztak magukkal, kevés embernek volt valódi könny a szemében, hiszen a legtöbbjük csak a kíváncsiság hajtotta. Friedheim, Dayas, Reisenauer⁸ és Göllerich szemmel láthatólag mélyen megrendült. 1 óráig álltam a helyemen, 1 órakor mindenkinek el kellett mennie, legvégül engem is felszólítottak erre. A Mester arcán már erősen megtelepedett néhány légy, azonkívül a sok dongó meg az embertömeg borzasztó hőséget okozott. Joukowski egyetértett azzal, hogy elmenjek, és vegyek egy finom muszlint, hogy a Mester fejét és kezét megvédjük a legyektől. Vettem egy üvegcsé fenyőeszenciát meg finom muszlint, Joukowski és Mihalovich beküldtek a Mesterhez, hogy megtegyem neki az utolsó szolgálatot. A fejét, nyakát és kezeit bedörzsöltem ezzel az essenciával, lecsuktam a bal szemét, amely még egészen nyitva volt, még egyszer megcsókoltam, és betakartam a muszlinnal. Aztán hívtam a fényképészt, és megmondtam neki, hogy a kezét le ne hagyja a fotográfiáról, előzőleg három sötétvörös rózsát helyeztem a Mester mellére. Megkérdeztem, nem akarják-e bebalzsamozni a holttestet, Mihály felkiáltott: „Honnan is vennék ahhoz a pénzt!” Az első fotográfiai felvétel után Joukowski és Mihalovich jelenlétében rögtön levettük a gipsznyomatot. Elővigyázatlanul a legszebb elülső fürtöt vágtam le, ami miatt Joukowski méltatlankodott, de hát a fájdalommban meg is feledkeztem gipszmaszkról, amely kiválóan sikerült, csak a fényképről és a maszkról is az az egy, bal elülső tincs hiányzik. Az első fényképfelvétel nem volt előnyös, így még kettőt készítettünk, amelyek lényegesen jobban sikerültek.⁹ (Az arcvonások a meleg gipsztől kissé elevebbé és emelkedettebbé váltak.) Akkor érkezett a borbély, neki kellett volna bebalzsamoznia a holttestet, a jóember persze egész életében nem balzsamozott halottat, és az egész holttestet szétszabdalta, a fej, valamint az egész test ráadásul fel is puffadt, s az arc annyira eltorzult, hogy a fehér gézt már nem is volt merszünk levenni róla. Délután ezért nem is lehetett már szó halottszemlérlől.

8 Alfred Reisenauer (1863–1907), aki egészen eddig színre sem lép Schmalhausen elbeszélésében, 13 éves kora óta, vagyis 1876 óta volt Liszt növendéke; szülei vitték el Weimarba. Köztudott volt, hogy Liszt nem szeret fiatal, tizenéves növendékeket tanítani, de az ifjú porosz reménységgel kivételt tett. Reisenauer hivatalos debütálására Rómában került sor, 1881-ben, Gustav Hohenlohe bíboros otthonában, Liszt pártfogása alatt. Az azóta eltelt 5 évben már élénk koncertkarriert futott be. Eközben azonban továbbra is Liszt rendes kíséretéhez tartozott, és abban a reményben követte Lisztet Bayreuthba, hogy ott is órákat vehet tőle.

Siloti, Dayas, Stavenhagen, Friedheim, Thomán stb. stb. kocsit fogadtak, és estig vidéki kirándulásra mentek (még szép, hogy nem hagyják veszni a jó hangulatot!).¹⁰ Estére mindahányan pityókásan tértek vissza, és vállalták a halottvirrasztást, ti. a szomszédos szobában (a szalonban). Cosima a halottas szobába nyíló ajtókat bezárta (felfoghatatlan módon aznap éjjel a halottas ágy mellett nem égett világ, a szoba vaksötét volt). Nem tudtam, hogy a fiatalemberek virrasztanak, és éjszakára a holttest mellett akartam maradni, bekopogtam a ház ajtaján, Siloti kijött, de nem nyitott ajtót nekem, s kinevetett, azzal a gúnyos megjegyzéssel, hogy „Hölgyek számára tilos a belépés.” Így a Mester a sötét szobában feküdt, fény nélkül, míg mellette ott tomboltak a fiatalok. A kertben odamentem az ablaka alá, letérdeltem a homokba, és imádkoztam érte Istenhez!

(*Fejérvári Boldizsár fordítása*)

– Folytatása következik –

Hivatkozások

- GL Göllerich, August: *Franz Liszt*. Berlin, 1908.
SML Siloti, Alexander: *My Memories of Liszt*. London, 1913.
WDFL Walker, Alan, szerk.: *The Death of Franz Liszt: Based on the Unpublished Diary of His Pupil Lina Schmalhausen*. A szerkesztő bevezetőjével, utószavával és jegyzeteivel. Ithaca és London, 2002.
WFL Walker, Alan: *Franz Liszt*. 3 kötet. New York, 1983–96.
WLF Walker, Alan: *Liszt Ferenc*. 3 kötet. Fordította: Rácz Judit (1–2. köt.) és Fejérvári Boldizsár (3. köt.). Budapest, 1986–2003.

9 A fényképész Hans Brand volt. A három általa készített fotó közül kettő maradt fenn, amelyek meggyőző és kétségbenvonhatatlan bizonyítékok szolgálnak Lina vallomása mellett. Lina elbeszélésében korábban azt olvastuk, hogy a nefelejcsokrot Liszt bal kezébe helyezte, minekutána Cosima a csokrot tartó kezét Liszt szívéhez emelte. Ugyanerről árukkodik az első fennmaradt fénykép is. A jobb kéz azonban alig látható. Ezzel Lina nem volt egészen megelégedve, s, mint beszámol róla, utasította Hans Brandot, hogy ne hagyja le a kezeket. A második és a harmadik kép elkészülte között a kezeket elmozdították, a bal kéz még mindig a nefelejcsokrot tartja, míg a jobb kézben rózsafüzér látható. A két kép összevetése szóról szóra alátámasztja Lina igen érzékletes leírását azokról a fájdalmas órákról, melyek Liszt halálát követték a halottas házban.

A halotti maszk egyébként, amely Lina leírása szerint közvetlenül az első fénykép után készült, Weissbrod munkája. Utóbb Weimarba került, ahol Louis Held is lefényképezte.

10 Miskára hárult a feladat, hogy Liszt barátainak és növendékeinek táviratot küldjön, és tájékoztassa őket a Mester állapotának súlyosságáról. Arthur Friedheim egy-két nappal korábban tett rövid kiruccanást Lipcsébe, és az éjszakai vonattal jött vissza Bayreuthba, anyja és William Dayas társaságában. Augusztus 1-jén 9 órakor érkeztek meg, s az állomáson már várta őket Stavenhagen és Martin Krause, akik tudatták velük, hogy Liszt már halott. Siloti szintén nem volt Bayreuthban, s előző este, alkonyatkor tért csak vissza. Később azt írta: „Alkonyodott, és épp amikor befordultam az utcába [a Siegfriedstrasséba], egy kutya gyászos vonítását hallottam. Mint kiderült, Wagner kutyája volt az, aki gazdája temetése után lefeküdt a sír mellé, s attól fogva se nem vonított, se nem moccant. Liszt halálának pillanatában a kutya hirtelen vonítani kezdett. Amikor meghallottam, egész testemben megremegtem” (SML, 73–74. l.).

Miután Liszt halottas ágyánál lerótták tiszteletüket a fiatalemberek nyilván újabb piknikre indultak, ismeretlen úti céllal. Schmalhausen szavaiból ismét kiérződik a neheztelés. Miután egész éjszakákat virrasztott át Liszt hálósobájának ablakánál, most még szinte őt tekintették nemkívánatos személyiségnek.